

TÜRKÇÜLÜK

da ortaya çıktığının savunulması yanlışti. Balkan Savaşı kayıplarının yol açtığı şiddetli milliyetçi tepkiler ve harb-i umûmiye girişi, İttihat ve Terakki'nin içselleştirdiği Türkçülüğün resmen sahip çıkılan Osmanlılık'tan çok daha etkili olması sonucunu doğurdu. 1914 sonrasında Rusya'nın dağılacağı yönünde beslenen ümitler, evvelce kültürel boyutta tartışılan pantürkizm ve turancılık fikirlerinin siyasal boyutta tartışılması neticesini doğurdu.

II. Meşrutiyet'in ardından Türkçü hareketi, temel ideolojik çerçevesi yaygın kabul görmeye başlandı. Özellikle bu ideolojiyi İslâm ile bağdaştırma konusunda 1903-1907'de *Türk* dergisini çıkaran entelektüellerinkine benzer fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Babanzâde Ahmed Naim *Sebilürreşad* mecmuasında neşrettiği ve daha sonra bir risâle halinde yayımladığı "İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet" başlıklı değerlendirmesinde Türkçüleri "hâlis Türkçüler" ve "Türkçü-İslâmcılar" diye ikiye ayırırken bu farklılığa işaret etmiştir. İlginç olan taraf, Ziya Gökalp başta olmak üzere hareketin önde gelen ideologlarının *Türk*'ün 1903-1905 dönemindeki neşriyatına benzer şekilde İslâmiyet'i Türkçülüğün gerilemesinin temel sebeplerinden biri olarak gören tezleri ileri sürmemeleridir. Ömer Seyfeddin gibi materyalist düşünürleri hikâyelerinde kahramanlaştıran Türkçüler dahi açıktan böyle tezler ortaya atmamıştır. Aksine Ziya Gökalp 1913'te *Türk Yurdu*'nda neşrettiği "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" başlıklı çalışmasında, bilhassa *İslâm Mecmuası*'nda ve *Yeni Hayat* kitabında Türkleştirilmiş bir İslâm, "Türk-İslâm harsı" tezini işlemiştir. Bu yayınlar da İslâm'ın Türkleştirilmesi kadar reforma tâbi tutulması fikri de işlenmiştir. 1918 Mondros Mütarekesi bir anlamda Türkçü düşüncenin iktidarı kaybetmesi anlamına geliyordu. Ancak parçalanmış bir imparatorluktan Türk ulus-devletine geçiş sürecinde Türkçülük tabii olarak hayli etkili oldu. Her ne kadar 1919-1922 döneminde Millî Mücadele liderleri İslâmî bir lisan kullansalar da bunların önemli bölümü Türkçü hareketinde yer almış ya da ona sempati duymuş kimselerdi. Bunun yanı sıra Sovyet liderleriyle iyi ilişkiler sürdürme çabası da Türkçü ve turancı tezlerin açıkça dile getirilmesini önlemişti. Buna rağmen 1922 sonrasında Türkçülük yeni bir ivme kazanmıştır. Türkçülük düşüncesi erken Cumhuriyet döneminin ideolojik temellerinden birini oluşturmakla birlikte bilhassa Türk tarih tezinin gelişimi sonrasında ye-

ni bir şekil almış ve resmî Türk milliyetçiliğine dönüşen ideoloji İslâmiyet'i Türk ırkının gelişmesinin engellerinden biri olarak öne sürmüştür. Bu dönemin tezleri, antropolojik temelleri istisna edilirse *Türk* dergisinin erken dönem neşriyatıyla ciddi benzerlikler gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Bey Gaspirinskii, *Russkoe musul'mans-tvo: mysli, zametki i nabliudeniia musul'manina*, Simferopol' 1881, tür.yer.; *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi'nin 1906-1907 Senelelerinin Muhaberat Kopyası*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Or., nr. 30, vr. 81, 115-116; Ahmed Naim, *İslâm'da Da'vâ-yı Kavmiyyet*, İstanbul 1332; Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, İstanbul 1918; a.m.f., *Yeni Hayat*, İstanbul 1918, tür.yer.; Zarevand [Zaven – Vart-houie Nalbandyan], *Turtsiia i panturanizm*, Paris 1930, s. 42, 160; D. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu: 1876-1908* (trc. Şevket Serdar Türet v.dğr.), İstanbul 1979, s. 12-27; Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1984, I, 414-438; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Syracuse 2000, s. 250; M. Şükrü Hanoğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford-New York 2001, s. 64-73, 352-357; *el-Menâr*, VI/24, Kahire 1904, s. 954-958; VII/2 (1904), s. 3-4; XII/12 (1910), s. 913.

M. ŞÜKRÜ HANOĞLU

TÜRKGELDİ, Ali Fuat

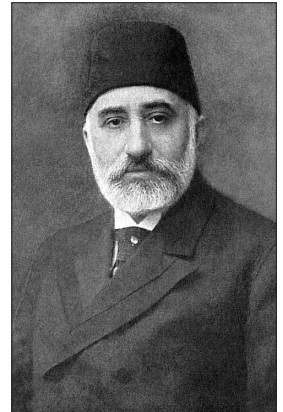
(1867-1935)

Hâtıratı ve siyasî eserleriyle tanınan
Osmanlı Devleti'nin
son Mâbeyin başkâtiplerinden.

8 Temmuz 1867'de İstanbul Acıbadem'de doğdu. Tanzimat devri bürokratlarından Dahiliye Müsteşarı Celâl Bey'in torunu ve Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur. İbtidâiyeden sonra Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nden mezun oldu ve lisan mektebini bitirdi. Büyükbaşının evinde oturan Hintli Hoca İskender Efendi'den Fars edebiyatı dersleri aldı. 1881'de girdiği Dahiliye Mektûbî Kalemi'nde bir yandan çalışırken diğer yandan öğrenimine devam etti. 1895'te Mekteb-i Hukûk'u birincilikle tamamladı. Resmî görevinde ilerleyerek çeşitli komisyonlarda çalıştı ve ardından kalem müdürü oldu. 28 Haziran 1901'de dahiliye mektupçuluğuna getirildi; 9 Temmuz 1903'ten itibaren dahiliye müsteşarlığına vekâlet etti. II. Meşrutiyet'in ilânı esnasında bu iki görevi birlikte yürütmekteydi. 22 Eylül 1908'de sadâret mektupçusu, 8 Eylül 1909'da dahiliye müsteşarı olan Ali Fuat, bu görevi yürüten Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin iktidara gelmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i

Vükela'da teklifi ve Sultan Reşad'a tavsiyesiyle 31 Temmuz 1912'de Mâbeyin başkâtipliğine getirildi. Sultan Reşad'ın vefatına kadar bu görevde kaldı; Vahdeddin'in cülusunda görevini Damad Ferid Paşa'nın ikinci sadâretine kadar sürdürdü. Kuvâ-yı Milliye'yi isyancı ilân eden hatt-ı hümayuna karşı çıkınca (BA, HSD. AFT, nr. 9/50; *Görüp İştiklakim*, s. 283-287) başından beri icraatını eleştirdiği Damad Ferid'le ilişkileri tamamen bozuldu. Bu olayın ardından Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nâfia Dairesi Riyâseti'ne nakledilerek 15 Nisan 1920'de saraydan çıkarıldı. 27 Ekim'de Tevfik Paşa'nın son sadâretinde sadâret müsteşarlığına tayin edildi ve İstanbul hükümetinin ilgasına kadar bu görevde kaldı. Emekliliğini istedikten sonra daha önce başladığı ilmî, tarihî ve siyasî alanlarda çeşitli eserlerini kaleme aldı. 1934 Mayıs'ında geçirdiği kısmî felcin ardından 3 Şubat 1935'te vefat ederek Yahyâ Efendi Kabristanı'na defnedildi.

Ali Fuat Türkgeldi, Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş, özellikle II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar pek çok siyasal gelişmeye tanık olmuş, bunların önde gelen şahsiyetleriyle tanışmış, bir yandan gelişmeleri kaydederken diğer yandan -oğlu Âli Türkgeldi'nin belirttiği gibi- Türk hükümetinin görüş ve düşünüş tarzını eserlerinde ortaya koymuştur (BA, HSD. AFT, nr. 9/50). Kitaplarının değeri sadece görüp işittiklerini yazmakla sınırlı kalmamış, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen yetmiş yıl içinde meydana gelen olayları Avrupa kaynaklarına da atıfta bulunarak karşılaştırmalı biçimde ele almış, aynı zamanda bu olaylarda rol alan şahsiyetlerin resmî ve özel kişiliklerinin tahlilini yapmıştır. Bu konularda yazdıklarını özgün kılan husus, yer verdiği tarihî belgelerin yanı sıra Tanzimat ricâlinin kaleminden çıkan pek çok belgeyi görmesi, sadâret müsteşarı iken

Ali Fuat
Türkgeldi

Yıldız'dan Bâbü'ali'ye devredilen siyasî evrakı incelemesi, kişiliklerini tahlil ettiği önemli isimlerin aileleriyle tanışma fırsatı bulması ve özel arşivlerini gözden geçirmesidir.

Eserleri. 1. *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Avrupa ve Rusya arasında geçen olayları konu edinen kaynak niteliğinde bir eserdir. I. cilt Kırım harbinin ortaya çıkışı ile başlar, Karadeniz'in tarafsızlığının ihlâli ve Londra Konferansı ile sona erer. Cildin sonuna Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşaların bu dönemdeki gelişmelerle ilgili yazıları eklenmiştir. II. cilt 1293 (1876) Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkış sebeplerinden Rumeli-i Şarkî'nin Bulgaristan'a ilthakına kadar (1885) gelir. Sadrazam ve hariciye nâzırlarının kaleme aldıkları bu dönemle ilgili belgeler cildin sonuna eklenmiştir. III. cilt Girit meselesi ve Osmanlı-Yunanistan siyasî ilişkilerine dairdir (nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1960-1966). 2. *Görüp İştiklerim*. II. Meşrutiyet'in ilânından Mâbeyin başkâtipliği görevinden ayrılıncaya kadar yaşadığı olaylardan bahseden bir hâtrattır. Mütâreke dönemine ait bölümü günü gününe tutulmuş notlardan oluşmaktadır. Yazar, kitabın sonunda yer alan "İstitrad" başlıklı bölümde Sultan Reşad ile Vahdeddin'in önemli saydığı söz ve kendi gözlemlerine yer vermektedir (Ankara 1951, 2. bs.). 3. *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*. Müellifin kendi döneminde en tanınmış kitabıdır. Mustafa Reşid Paşa'dan itibaren II. Abdülhamid döneminin son sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'ya kadar gelen devlet adamlarının görevleri esnasında iç ve dış ilişkilerde meydana gelen önemli gelişmeler ve bu gelişmelerde rol oynayan şahsiyetlere dairdir; bunlara ait bazı belgeleri de ihtiva eder. Eser 4 Haziran 1925 - 4 Ağustos 1927 tarihleri arasında *Servet-i Fünûn*'da tefrika edilmiş (nr. 29-142), Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşalarla ilgili kısmı ayrıca kitap halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1928, 1935). 4. *Mâruf Simâlar*. *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*'de tercüme-i halleri yer alanların dışında dönemlerinde iz bırakan kişilerin biyografileriyle bazı hikâyelerini içerir. Eserde eski teşkilât düzenine ve siyasal olaylara dair bilgi ve belgeler de bulunur. Kitap yirmi iki bölümden oluşmaktadır: Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Rauf Paşa, Sadrazam İzzet Mehmed Paşa, Mehmed Said Pertev ve Âkif paşalar, Abdurrahman Nâfiz Paşa, Teşkilât-ı Mâlîyye'nin kurucularından Mûsâ Saffetî Paşa, damatlardan Halil, Said,

Fethi, Mehmed Ali paşalar, Sadrazam Sâdırım Paşa, Sâdık Rifat Paşa, Şekib Paşa, Kaptanıderyâ Mahmud Paşa ve Sinop vak'ası, Serdârekrem Abdülkerim Nâdir Paşa, Şeyhülvüzerâ Nâmık Paşa, Sadrazam Ahmed Esad Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Mümtaz Efendi, Mansûrîzâde Mustafa [Nûri] Paşa ve *Netâyicü'l-vukûât*, Münif [Mehmed] Paşa, nâzırlar ve müsteşarlar, Dahiliye Nâzırı [Mehmed] Memduh Paşa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa. Eserin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya ait olan kısmı *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın 1 Haziran 1927 tarihli sayısında; Şekib, Rifat, Münif ve Mansûrîzâde Mustafa paşalara ait kısımları yine aynı mecmuada (sy. 2, Eylül 1929, I/1 [1929], s. 40-48; I/3, Şubat 1930, s. 42-66; I/4, Mart-Mayıs 1930, s. 1-16; I/2, Eylül 1930, s. 1-11). 5. *Edvâr-ı Islâhât*. Kırım harbinden II. Meşrutiyet'in ilânına kadar yabancı devletlerin önerdiği islahatları içeren basılmamış önemli bir kitaptır. 1856 Islahat Fermanı'ndan başlayarak Makedonya islahatına kadar (1903) gelen eserde birçok belge yer almaktadır. Türkgeldi, Bâbü'ali'de toplanan Ermeni olaylarıyla ilgili çeşitli komisyonlarda ve Makedonya olayları esnasında dahiliye mektupçuluğu görevinde bulunduğu gelişmelerin önemli bir bölümüne tanıklık etmiştir (BA, HSD. AFT, nr. 9/50). 6. *Târihî Fıkralar*. Mustafa Reşid, Âlî, Fuad, Mütercim Rüşdü, Ahmed Vefik, Saffet Mehmed Esad paşalarla Şeyhülislâm Zeynî Efendi, Veli Efendizâde Emin Efendi, Müverrih Âsım Efendi, Süleyman Fâik Efendi, Hâlet Efendi, Keçecizâde İzzet Molla, Şair Nihad Bey, Suhte Nâilî, Kâzım Paşa gibi ünlü bazı simalara ait nüktelerden oluşan bir mecmudur. 18 Ağustos 1927 - 19 Nisan 1928 tarihlerinde *Servet-i Fünûn*'da yayımlanmıştır. 7. *Âfâki Fıkralar*. Halk arasında söylenegelen hikâye ve fıkralardan oluşur (BA, HSD. AFT, nr. 9/50).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, BA, HSD. AFT, nr. 3/72, 4/33, 6/128, 7/7, 16/17; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1949, s. 283-287; Selçuk Erez, "Ali Fuat Bey'in Elyazmaları", *Cumhuriyet*, İstanbul 22 Haziran 1992; "Ali Fuat Bey", TA, II, 86.

SEYFİ KENAN

TÜRKİ b. ABDULLAH

(توكي بن عبدالله)

(ö. 1249/1834)

Suûdî ailesine mensup emîr
(1824-1834)

(bk. SUÛDÎLER).

TÜRKİ-i BASİT

(تركی بسیط)

Divan edebiyatı içinde
yalın Türkçe'yi benimsediği
ileri sürülen
edebiyat ve dil akımı.

İlk defa 1921'de Mehmed Fuad Köprülü tarafından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesindeki makalesinde, daha sonra 1928'de kitabında (bk. bibl.) bahsedilerek tanımlanan Türkî-i basit tabiri, divan edebiyatında Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere fazla yer vermeyerek sade bir Türkçe ile şiir yazma akımı için kullanılmıştır. Köprülü'ye göre XVI. yüzyılda İran şiirinin gittikçe artan etkisiyle Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin çoğalmasına bir tepki şeklinde önce Tatalı Mahremî, ardından Edirneli Nazmî aruz vezniyle sade, terkipsiz bir Türkçe ile yazmaya başlamış ve bu tarzın adını Türkî-i basit koymuştur. Âşık Çelebi'nin, Mahremî'nin *Basîtnâme*'sinden bahsederken (*Meşâirü'ş-şuarâ*, vr. 117^b) "el-fâz u teşbihâtü kâmilin Türkî olan, içinde lafz-ı Arabî ve Fârisî bulunmayan" demesine bakılarak Türkî-i basit'in Türkçe kaygısıyla ortaya çıktığına ve ilk temsilcisinin Mahremî olduğuna şu tek beyitle hükmedilmiştir: "Gördüm seğirdir ol ala gözlü ge-yik gibi / Düşüm saçı tuzağına bön üveyik gibi." Edirneli Nazmî'nin divanında yer alan ve "Türkî-i Basit" başlığını taşıyan bu tarz manzumelerden, çoğu gazel olmak üzere 283 şiirle 100'den fazla beyit ve müfredi *Dîvân-ı Türkî-i Basit* adı altında yayımlayan Köprülü bu örnekleri dik-kate alıp bunları millî edebiyat akımının bilinçli ilk müjdecileri arasında saymıştır.

Köprülü'nün yer yer ihtiyatlı bir yaklaşımla bir dil ve edebiyat akımı / hareketi şeklinde tanıttığı Türkî-i basit'i onu takip eden edebiyat tarihi araştırmacılarının birçoğu (Nihal Atsız, Ağâh Sırrı Levend, Nihad Sâmî Banarlı, Ahmet Kabaklı vb.) varlığı mutlak bir akım olarak benimsemiştir. Hatta Köprülü'nün Edirneli Nazmî'nin divanındaki sade şiirleri seçerek *Dîvân-ı Türkî-i Basit* şeklindeki adlandırmasını bu isimde bir divanı varmış gibi telakki edilmişlerdir. Bazıları ise XV. yüzyıl şairlerinden Aydınlı Visâil'i akımın ilk şairi diye bunlara katmıştır. Ancak Vasfi Mahir Kocatürk, Nazmî'nin şiirinden bahsederken bunların sanat değeri bulunmadığını, sade Türkçe ile şiir yazmanın bir yenilik sayılmadığını, daha önce de buna benzer örneklerle rastlandığını ileri sürmüştür. Ali Karamanlıoğlu da bilinçli bir milliyetçilik ve